

Understens fyrplats för hundra år sedan

Marianne Brus



Fyren, som byggdes, blev 40 fot hög upp till ljuset och i lanterninen brann 10 st rovoljelampor med polerade, paraboliska mässingsspeglar.

30 år senare

Seglationen har ökat och därmed också grundstötningar och fartygshaverier i Södra Kvarken. Frågan om att fyrlyuset på Understen måste förbättras med en linsapparat har tagits upp flera gånger, även i riksdagen.

Åren går och inget händer, men så byggs en ställning för signaler, som visar att fryskeppen i Södra Kvarken ligger ute på sina stationer.

Året därpå, 1880, förstärks äntligen fyrlyuset i Understens fyr, men inte med en linsapparat. Lampornas antal ökas från 10 till 14 och rovoljan byts ut mot fotogen.

Det var år 1848, som Understen blev fyrplats och det var nog inte endast för sitt strategiska läge på gränsen mellan Ålands hav och Södra Kvarken med farleden alldeles intill. Stor betydelse, med tanke på de människor, som skulle komma att leva där, hade också den källåder med friskt sötvatten, som fyllde en på djupaste stället 4 meters bergsskrevla till en konstant nivå.

Understens gamla (höger) och nya fyr. Avståndet mellan fyrarna är 60 m.

Det går ytterligare ett par år och Understen får som andra fyr efter Vinga en ångdriven signalapparat med en s.k. misttrumpet.

Skenet från lamporna i det låga fyrtornet hjälpte ändå inte. Sjöolyckorna i Understens farvatten ökade oroväckande.

Först år 1912 och en ny utredning med "ett underdånigt förslag till nya eller förbättrade säkerhetsanstalter för sjöfarten" börjar det ske stora saker. Nu ska det lilla, svårtillgängliga skäret ytterst i havet förvandlas till Sveriges modernaste fyrplats, ett föredöme för hela riket.

Lotsstyrelsens fyringenjör F. Lundberg blev arkitekten och gjorde ritningarna i samarbete med lotsstyrelsens byggmästare Hilmer Carlsson. Ritningarna godkändes av Kungl. Lotsstyrelsen den 13 mars 1915. Fyrtornet skulle utföras i



Byggmästare Hilmer Carlsson

armerad stampbetong med sparsten till 20 %. Det dimensionerades så att det erhöjll sådan tyngd, att aldrig någon dragspänning kunde uppstå i ytterskalet, även för de högsta vindstyrkor. Endast ringarmering användes i tornets ytterväggar.

Understens fyrtorn är det högsta i Sverige av betong uppförda fyrtornet och överträffas i totalhöjd endast av Ölands södra uddes fyrtorn, vilket är 41,5 m högt från marken till toppkulan, således c:a $1\frac{3}{4}$ m högre än Understens.

Vid planerandet av denna nya fyr avsågs redan från början att den skulle bli va prototypen för liknande fyrbyggnader vid platser, där mistsignalering medelst motor-maskinerier fanns eller skulle införas. Som motorer och kompressorer numera genom förbättrade konstruktioner etc. tvingats ner till en storleksordning, som syntes göra det möjligt att placera det motordrivna maskineriet i fyrtornet, gjorde lotsstyrelsens fyringenjör för maskinären A. Hultman upp förslag till lämplig maskinläggning därför. Maskinrummet kunde således förläggas högst uppe i fyrtornet omedelbart under vaktrummet. Härigenom vanns, att

samma vaktman kunde betjäna såväl fyranläggning som mistmaskineri.

I fyrtornet anordnades därjämte en bifyr. För att göra det möjligt att observera och skilja de båda fyrlyusen åt, även på långt håll, förlades bifyrens låga 14 m lägre än huvudfyrens.

Fyrornet är uppdelat i 7 våningar och avslutas upptill med en altan, varpå är uppställd en 2:a ordningens fyrlynternin av gjutjärn, försedd med 8 mm tjocka glasrutor. Bottenrummets golv är 8 m i diameter.

I sjätte våningen är det egentliga maskinrummet förlagt. Fyrvaktaren kan således vid tjocka lätt sköta och se om både den roterande fyren och motorena.

Motormaskineriet jämte ljudinstrument och luftbehållare etc. levererades av AGA. Motorerna 2 st voro s.k. Grönkvist-motorer om 8 hkr och hopbyggda med var sin luftkompressor.

I samband med föregående års fyrbyggen (Hoborgs fyrs och Stora Fjäderäggs fyrs ombyggnader) hade å fyringenjörskontoret uppgjorts en standardserie av gjutjärnslanterner avsedda för betongfyror. Således hade Hoborgs fyr fått en 1:a ordningens, Understens en 2:a dito och Stora Fjäderäggs en dito 3:e ordningens, stor modell. Samtliga försedda med cylindriska glasrutor och voro dessa de första fyrarna i Sverige som förseddes med denna moderna lanternintyp.

Så står det att läsa i fyrbyggmästaren Hilmer Carlssons beskrivning av sitt stora fyrbygge på Understen.

Men nu var det våren 1915

Då utreste generallotsdirektör V. Linder och överfyringenjör V. Grönvall, för att i samråd med arbetschefen fyringenjör F. Lundeberg och byggmästare H. Carlsson, med lotsångaren Vega den 14 april, utse den lämpligaste platsen för fyrornets placering. I enlighet med generallotsdirektör Linders förslag beslöts det att anlägga fyren på den höjd, där flagg-



*Fyrbåten med lanschan lastad med singel på väg in i Norrskrubbän.
I båten en del av lossarlaget.*

stång och vindmätarställning då voro c:a 60 m öster om den gamla fyren och bostäderna, dels därför att fyren genom sitt friare läge skulle lämna en mer tilltalande exteriör, dels ock av rent byggnadstekniska skäl.

Det celebra sällskapet bjöds naturligtvis in till fyrmästare Hörlins på kaffe. Augusta hade dukat med finservisen på linneduk. Samtalet fortsatte om det märkvärdiga fyrbygget och om att fyrmästaren med sin stora familj skulle få flytta från trångboddheten i den gamla byggnaden till ett eget hus, som var bestämt att byggas i samband med fyrbygget. Säkert dryftades också andra stora skeenden och världskriget som pågick och oroade tankarna hos var och en.

Fyrplatsens alla barn var strängt upptagna tillsammans med lärarinnan i deras lilla fyrbarnsskola.

Sedan även platsen för det nya fyrmästarehuset utsetts, avreste samtliga med lotsångaren Vega åter till Stockholm. Man får väl hoppas att någon i

sällskapet hade tänkt på att ha en färsk dagstidning med sig ut till fyrpersonalen.

Uppförandet av Understen

För utförande av arbetena, vilka utfördes i enlighet med de å fyringenjörskontoret uppgjorda ritningarna, beslöt Kungl. Lotsstyrelsen att byggmästare Hilmer Carlsson skulle vara fyringenjör F. Lundberg behjälplig med arbetenas utförande.

Den 2 maj ankom arbetsförman G. Carlsson till Stockholm med 14 man, för att vara behjälplig med inlastning av material för fyrbygget. Förman G. Carlssons arbetslag rekryterades som brukligt varit i många år från trakten kring Älvängens station norr om Göteborg.

Reservlotsångaren Sundsvall med prämarne Edda och Freja lastade material bl.a. vid Vätöberg. Inlastning av de därstädes för fyrtornet av röd granit utförda fönsterbänkarna, portomfattningen samt sockelsten och den utvändiga trappan. P.g.a. den hårda vinden togs vägen upp genom Vaddö kanal, varefter prämarne



Lastning av singel. I bilden syns hopskottade högar. Förgrunden visar den varierande stenstorleken, som nödvändiggjorde sorteringen.

sent på kvällen förankrades i Ellaströmmen vid norra Singö.

Den 6 maj på morgonen, efter 3 timmars resa ut till Norrskrubban på Understen ankom Sundsvall med pråmen Edda. Lossningen försvårades av den synnerligen bergiga och kuperade terrängen, som tvingade till byggandet av landgångar och provisoriska bryggor samt uppläggsbäddar för virke och dylikt.

En transportbana byggdes ut till pråmen. På grund av stigningen upp mot bergen, måste 8 man användas vid upphalningen å den provisoriska banan av det tyngre godset såsom maskiner, järnbalkar och stenblock. Efter lossningen vidtog byggandet av en rälsbana från Norrskrubban över bergen till platsen för den nya fyren. Den blev c:a 100 m lång och med en höjdskillnad av 8 m. P.g.a. den kuperade terrängen byggdes banan på bockar, av vilka en del voro upp till 3 m höga. Banan färdigbyggdes på 1½ dag, så att redan den 11 maj på förmiddagen kunde 8½ hkr motorn uppdragas på banan och

monteras till ett hisspel, som användes dels för transporter på banan, dels för upphissning av byggnadsmaterialet för fyrtornet. Vid middagstiden påföljande dag togs banan i praktiskt bruk, då de med första resan ankomna 400 st halv-säckarna cement uppkördes och inlades i det gamla kolskjulet, som iordningsstälts till cementbod. Vid transport å banan kopplades i regel 2 vagnar efter varandra, så att om c:a 1500 kg lastades per vagn, banans kapacitet blev ända upp till 3 ton per lass. Under tiden från den 12 maj t.o.m. den 30 sept. var banan i bruk under 52 dagar, under vilken tid 664 lass material uppkördes.

Det kunde gå många dagar, då vädret satte stopp för transporter med pråmarna ut till Understen. Betonggruset i öppna pråmar t.ex. och nordlig vind med åtföljande sjögång i Norrskrubban.

Byggpersonalen förstärks

Den 18 maj avhämtades med Understens motorbåt ytterligare 10 man vid



Hilmer Carlsson framför portalen.

Grisslehamn, vilka ankommit från Älvängen. Denna beundransvärda arbetsstyrka på 25 man byggde inte endast fyrtornet och fyrmästarehuset. De fick till att börja med bygga ett 8 m långt matrum åt sig själva genom att förlänga fyrapersonalens förrådsbod. Arbetsbefälet hade anställt och avlönade en kock, som skötte såväl matlagning som servering! Som logement användes dels en, fyrbiträdet Salén tillhörig stuga om 1 rum och kök, i vilken inrymdes 16 man, dels bagarstugan, som inreddes för 9 man och samtidigt användes som kök för matlagning åt arbetarna.

Under tiden byggdes en s.k. lanscha för transport av på ön befintlig singel, vilket arbete påbörjades den 12 maj och avslutades den 19, då lanschan sjösattes och befanns ha en lastdrygheit av c:a 4½ ton vid slätt vatten. Singlet låg i ett lager över en rätt stor yta på det s.k. Kärings-

vaget. Lagret varierade i tjocklek och måste först sorteras genom harpning, emedan det var starkt uppblandat med stenar upp till kattskallars storlek, varför rätt mycket arbete nedlades på hopskottning och sortering av detsamma.

Den 20 maj vidtog transporten av singel i den nybyggda lanschan, vilken förtöjdes vid en provisorisk brygga, som lades ut på bockar från Lillkäringsvaget vid Västerhamn. Efter inlastning av i medeltal 25 skottkärror singel, bogserades lanschan av Understens motorbåt, förd av fyrapersonalen till Norrskrubbän, för att lossas vid därvarande brygga och läggas på upplag, så att uppkörning till fyrbygget kunde ske vid behov med tillhjälp av rälsbanan. Transporter i lanschan kunde endast ske vid lugnt väder eller vid sydliga vindar, varför ett rätt stort lager måste uppläggas i Norrskrubbän, för att ej riskera stagnation i betonggiutningen. Sådan stagnation hade annars inträffat i juni, då under tiden från den 4 juni till den 21 juni, således c:a 3 veckor, ej kunnat fraktas mer än 8 lanschor singel och om vinden ej kastat om den 21 juni, hade betonggiutningen, trots det stora lager singel som upplagts i förråd måst avbrytas. Under tiden från och med 20 maj till 22 juli fraktades 133 lanschor singel.

Den 6 juni ankom Sundsvall till Understen kl 7 på förmiddagen för att undersöka, huruvida trots dyningen, lossning skulle kunna ske i Norrskrubbän. Så ansågs möjligt, varför Edda hämtades från sin ankringsplats vid Ellaströmmen, c:a 7 distansminuter från Understen. Därefter lossades det medhavda kompletteringsvirket till fyrtornet. Den 2 juli återkom Sundsvall med en pråm mälargrus, varefter Sundsvall avgick för att under natten utbyta den pråmen mot den vid Gåsstens redd kvarliggande Freja med bl. a. 600 säckar cement.

Den 26 juli ankom så Sundsvall med en av pråmarna och ankrade i Understens söderhamn, där lossningen av virket till fyrmästarehuset påbörjades. Vinden vände, sjön började rulla in och pråmen måste flyttas till Norrskrubbhan, där det kvarvarande virket lossades.

Den 5 aug. lossades en pråm väggrus och gjutsand samt järntrappan och lanterninrutorna. Så fortsatte material och virke till både fyrtorn och fyrmästarehus samt till den nya vägen, som byggdes mellan bostadshuset och fyren, att lastas, fraktas, flyttas och lossas och lastas om. Ibland vända och gå tillbaka till Elaströmmen eller Gåsstensredden och vänta och vänta på lämpligt väder.

Start av fyrtornsbygget

Den 15 juni slutade fyrbarnsskolan och lärarinnan lämnade platsen, så byggmästare H. Carlsson kunde flytta in i skolhuset och fick på så vis både egen bostad och eget kontor.

Det egentliga fyrtornsbyggets början kan anses datera sig från den 18 maj. Då sattes grundstenarna för portalen. Nubbstenssockeln började muras dagen därpå. Även till den första metern av den på sockeln stående yttermuren langades den maskinblandade betongen upp för hand. Till den övriga delen av tornet uppkördes materialet med hissen.

Till all betonggjutning användes endast sötvatten, av vilket det ju ej brukar finnas något överflöd på dessa längst ut i havet belägna skär. *Vi kunde taga vatten ur Brunnsdammen, utan att riskera att sötvattensförrådet skulle taga slut, oaktat den på denna plats ovanligt stora konsumtionen, nämligen vattenförbrukning för c:a 45 personer samt vatten till betonggjutning etc.. Vattnet till gjutningen pumpades medelst en sug- och tryckpump genom rörledningar dels till en tunna inne i tornet, dels till en tunna vid betongblandaren.*



Det färdigputsade fyrtornet med en grupp söndagsfirande arbetare.

Sommaren 1915 var osedvanligt kall. Hela maj rådde en medeltemperatur kl. 2 em. på +6,5 grader, dessutom frosträtter och den 16 maj föll snö på Understen. För uttagning av procentsten och annan fyllnadssten verkställdes sprängning vid en nordväst om nya fyren belägen plats.

Fyrtornet växte allt högre. Hur gick funderingarna bland fyrfolket på Understen? Och vad tänkte fyrvaktarna på grannfyren Märket? Hur mycket visste zeppelinarna, som passerade högt uppe i luften om fyrehistoria och utveckling och om AGA? För pojkarna på Understen var fyrbyggnadstiden både intressant och spännande. Gunnar Hörlin berättade för mig att de samlade ihop spikar, som krokmat och kasserats och rätade ut dem genom att knacka med en sten tills de såg alldeles nya ut och sålde tillbaka dem till arbetsförman för en ettöring per styck. Men om mamma ropade att vedlåren var tom, var det inte annat att göra än att ta itu med det.

Drivisen måste ha blivit bra snopen, när den kom farande som vita, smutsiga berg och skrön, kanske ända uppifrån Bottenviken och aldrig sett något liknande. Alla flyttfåglar, de små uttröttade kungsfåg-larna, som så väl behövde vila sina små vingar och trutar, labbar, ejder, svärter, alingar. Alla levande varelser måste ha förundrats över att Understen fick en så imponerande fyr, för att inte förglömma, gräsälar och vikare, så nyfikna.

Fyrapparat med förhinder

Fyrtornet var äntligen ända uppe i skyn och avslutades med altanen, som lanterninen skulle placeras på. Enligt det uppgjorda fyrförslaget skulle en 2:a ordningens roterande blixttapparat av större modell inköpas från Frankrike, men det visade sig p.g.a. det pågående världskri- get omöjligt att tillsvidare få hemföra beställd fyrapparat, varför provisorisk fyring måste anordnas i huvudfyren. Härför uppsattes några linsfack av 3:e

ordningen, vari inmonterades en lux- apparat.

Utvändigt slätputsades tornet med bastardbruk (cementblandat kalkbruk) från bifyren till altanen.

Att fyrens övre del är svart beror en- ligt byggmästaren på att *"vad angår syn- barheten, hava svarta murytor i lätt disig luft visat sig synbarare än vita"*. Fyren vit- kalkades till sist från balkongen och ned till sockeln.

Fyrbyggmästare Hilmer Carlsson av- slutar sin beskrivning över byggnationen av Understens nya fyr: Stockholm i de- cember 1916.

100 år har gått och fyren står lika stolt och värdig än idag och heter fortfarande Nya fyren.

Måtte Nya fyren på Understen få fortsätta att lysa med sin fulla ljusstyrka i alla kommande tider!

Källa: Hilmer Carlssons anteckningar



Understens nya fyrtorn helt färdigt 1916.